

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ
وَالَّذِي جَعَلَ الْمَوْتَ
وَالْحَيَاةَ وَالَّذِي
يُعِيدُ النَّاسَ
وَالَّذِي يُعَلِّمُ
بِالْقُرْآنِ وَالَّذِي
يُعَلِّمُ بِالْقُرْآنِ
وَالَّذِي يُعَلِّمُ
بِالْقُرْآنِ

دانشگاه یزد

دانشکده الهیات میبد

گروه علوم قرآن و حدیث

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

الهیات و معارف اسلامی/گرایش علوم قرآن و حدیث

پلورالیسم دینی از دیدگاه قرآن و روایات

استاد راهنما: دکتر علی محمد میر جلیلی

استاد مشاور: دکتر سید احمد میر خلیلی

پژوهش و نگارش: زهره اسدپور

خرداد ماه ۱۳۸۹

سپاس:

معبودا! تو نیک می دانی شایستگی لازم را برای شناخت تو ندارم.
الهی عارفان گویند عرفنی نفسک و من جاهل گویم عرفنی نفسی زیرا که در ذات
خود متحیرم تا چه رسد در ذات تو.

الهی من خود را نشناختم تا تو را بشناسم اما عشق به تو مرا به این امر واداشت،
پس صلاحیت علمی و عرفانی آن را به من عطا فرما.

کاملی باید در این راه شگرف تا کند غواصی این راه ژرف

مسلمما برداشتن اولین گام در هر کاری سخت و توأم با نگرانی است و در این میان
راهنمایی صادقانه اساتید محترم راه را بسیار هموار نموده است، لذا سپاس حق شناسانه
خود را تقدیم به استاد بزرگوار جناب آقای دکتر علی محمد میر جلیلی و استاد گرامی
جناب آقای دکتر سید احمد میر خلیلی می نمایم که راهنمایی و مشاوره این رساله را
متحمل شدند و از خداوند منان برای ایشان موفقیت و سلامتی در تمام مراحل زندگی را
خواستارم.

بر خود واجب می دانم که از استاد محترم جناب آقای دکتر محمد برومند تشکر
نمایم که قبول زحمت نمودند.

امید است این نوشتار روزنه کوچکی را برای علاقمندان به علم و دانش گشوده
باشد.

تقدیم:

تقدیم به پیشگاهت ای گرانقدر مهربان:

که به من آموختی تلاطم دریا را به قصد یافتن مروارید صبوری باید نمود.

و تقدیم به پدر و مادر بزرگوام، اسوه های عشق و مهربانی:

که همواره زلالی نگاهشان را بدرقه راه خویش دیده ام و اضطراب آزمون های سخت زندگی ام در پناه دعای خیرشان بدل اطمینان و آرامش گشته اند.

و تقدیم به همسر مهربانم:

که با صبوری اش در این مسیر یاریم نمود و جاودان زندگی ام شد تا هستی ام معنای روحانی بیابد.

چکیده مطالب:

ما در جهانی زندگی می‌کنیم که در ابعاد مختلف، متکثر است. نژادها، زبان‌ها، فرهنگ‌ها و ادیان متنوع و مختلف تجلی‌گاه این تکثر است. در برخورد با کثرت ادیان گرایش‌های مختلفی به وجود آمده است: طبیعت‌گرایی، وحدت‌گرایی، حصر‌گرایی، شمول‌گرایی و کثرت‌گرایی.

در این پژوهش سعی بر آن داریم تا در حد توان به بحث در مورد کثرت‌گرایی دینی (پلورالیسم دینی) پرداخته و صرفاً با استناد به آیات قرآن و برخی روایات، این نظریه را به نقد بکشانیم. این پژوهش دارای چهار فصل می‌باشد:

فصل اول: در این فصل بعد از توضیح مختصری در مورد گرایش‌های مختلف در برخورد با کثرت ادیان، بحث پلورالیسم دینی را آغاز کرده و به بیان تعریف، پیشینه و انگیزه طرح این تفکر در ایران و جهان پرداخته شده و در پایان قرائت‌های مختلف از پلورالیسم دینی آورده شده است.

فصل دوم: مبانی و اصول این گرایش با توجه به مطالب کتاب «صراط‌های مستقیم» سروش آورده شده است و هر یک به طور جداگانه با استناد به آیات و روایات مورد نقد و بررسی قرار گرفته‌اند.

فصل سوم: پلورالیسم دینی تبعات و پی‌آمدهای منفی به همراه خواهد داشت، که در این فصل بیان شده و اثبات شده است که همه پی‌آمدهای مثبتی که پلورالیست‌ها ادعا کرده‌اند، در اسلام هم یافت می‌شود.

فصل چهارم: بخش اصلی و تکمیلی پژوهش است که در آن سعی شده با استفاده از آیات و روایات ناسازگاری این تفکر با مبانی و اصول اسلامی نشان داده شود و در نهایت اثبات شده که تنها دین حق، اسلام می‌باشد.

کلید واژه‌ها: پلورالیسم، کثرت‌گرایی دینی، اسلام، ادیان، نبوت، قرآن، حقانیت، نجات.

Pluralism. Religious pluralism. Islam. Religions. Prophetness.

Quran. Reality. Deliverance.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۲۹-۱۰	فصل اول: کلیات
۱۲	۱-۱- طبیعت گرائی
۱۳	۲-۱- وحدت گرائی
۱۶	۳-۱- حصر گرائی
۱۸	۴-۱- شمول گرائی
۲۰	۵-۱- کثرت گرائی
۲۶	۱-۵-۱- قرائت های مختلف از پلورالیسم دینی
۷۱-۳۰	فصل دوم: مبانی پلورالیسم دینی
۳۱	۲-۱- تفاوت های مفهومی و زبانی
۳۵	۲-۲- تفاوت نظرگاه ها
۳۶	۲-۳- تنگناهای شهود و شناخت بشر در درک حقیقت مطلق
۴۴	۲-۴- تکثر تفسیرهای متون دینی

۴۷	۲-۵- صراط های مستقیم
۵۲	۲-۶- هدایت عامه الهی
۵۶	۲-۷- ناخالصی امور عالم
۶۶	۲-۸- خویشاوندی حقایق
	۲-۹- مقلد بودن اکثریت بشر
۱۰۷-۷۲	فصل سوم: پی آمدهای پلورالیسم دینی
۸۵-۷۴	۳-۱- پی آمدهای منفی
۷۵	۳-۱-۱- اجتماع نقیضین
۷۶	۳-۱-۲- خویش براندازی پلورالیسم
۷۸	۳-۱-۳- امتناع ایمان
۷۹	۳-۱-۴- عدم حجیت و بی اعتباری متون دینی
۸۰	۳-۱-۵- اعتقاد به طراری و تردستی خداوند
۸۳	۳-۱-۶- ضربه به نقش هدایت گرانه دین
۸۴	۳-۱-۷- جواز بدعت و تعطیلی شریعت
۱۰۷-۸۶	۳-۲- پی آمدهای مثبت

۸۷	۳-۲-۱- گفت و گوی ادیان
۹۱	۳-۲-۲- همزیستی مسالمت آمیز پیروان ادیان مختلف
۹۷	۳-۲-۳- نجات اکثریت
۱۷۲-۱۰۸	فصل چهارم: مبانی ناسازگاری اسلام با پلورالیسم دینی
۱۰۹	۴-۱- قرآن، کتاب جهانی
۱۱۱	۴-۲- قرآن، کتاب مهیمن و ناسخ
۱۱۷	۴-۳- حضرت محمد (ص)، خاتم پیامبران
۱۲۲	۴-۴- گرفتن پیمان از پیامبران و امت های پیشین در پیروی از اسلام
۱۲۴	۴-۵- بشارت به اسلام در تورات و انجیل
۱۲۸	۴-۶- وعده پیروزی و چیرگی اسلام بر ادیان دیگر
۱۳۲	۴-۷- پذیرفته نشدن دینی غیر از اسلام
۱۳۸	۴-۸- اسلام، شرط هدایت اهل کتاب
۱۴۰	۴-۹- فراخوانی اهل کتاب به اسلام
۱۴۳	۴-۱۰- تکفیر اهل کتاب

۱۴۹	۱۱-۴- وعده عذاب برای اهل کتاب
۱۵۳	۱۲-۴- صراط مستقیم
۱۶۱	۱۳-۴- نهی از ارتداد
۱۶۵	۱۴-۴- مهدویت
۱۷۳	نتایج و پیشنهادات
۱۷۵	فهرست منابع
۱۸۰	چکیده انگلیسی
۱۸۱	شناسنامه انگلیسی

فصل اول:

کلیات

مقدمه:

بدون شک در جهان، ادیان مختلفی وجود دارد که تفاوت های زیادی در اعتقادات و احکام و آداب و رسوم آن ها مشاهده می شود. البته شباهت هایی را هم می توان بین آن ها پیدا کرد. به هر حال هر کس از آئین و دین خاصی پیروی می کند و آن دین ممکن است از ادیان ابراهیمی و یا غیر از آن ها باشد. به علاوه در بین این ادیان مختلف و متفاوت، مذاهب گوناگونی هم یافت می شود که آن مذاهب هم بعضا اختلافاتی با هم دارند، مثلا، در دین اسلام و در بین مسلمانان مذاهب متنوعی از جمله شیعه و اهل تسنن داریم و در بین این ها نیز فرقه های دیگری وجود دارد که آن ها نیز اختلافاتی با هم دارند. برای نمونه در بین شیعیان فرقه های گوناگونی وجود دارد، از جمله: امامیه اثنی عشری، هفت امامی، زیدیه و....

نکته قابل توجه در این مورد این است که تمامی این ادیان و مذاهب مختلف مدعی شده اند تنها دین و مذهب حق هستند و جز از طریق آن ها نمی توان به سعادت اخروی و رستگاری رسید؛ و برخی، پیروان ادیان دیگر را به کلی کافر و گمراه دانسته اند که هیچ راه نجاتی برای آنان وجود ندارد مگر اینکه به دین آن ها بگردند.

با توجه به این مسائل، سؤالات زیادی ذهن انسان را به خود مشغول می کند و البته بدان پاسخ هایی هم داده شده که خالی از اشکال نمی باشد. از جمله سؤالاتی که در مواجهه با کثرت ادیان مطرح می شود:

۱- آیا تمام ادیان مختلف چه ادیان ابراهیمی و چه غیر از آن، حق هستند و دین باطل وجود

ندارد و یا اینکه تنها یکی از آن ها حق است؟

۲- اگر فقط یک دین حق وجود دارد، آن کدام دین است و چگونه می توان اثبات کرد؟

۳- آیا پیروان ادیان و مذاهب مختلف به نجات و رستگاری حقیقی در آخرت نائل می شوند؟

۴- آیا این مسئله که هر دینی فقط خود را حق بداند و دیگری را باطل، تصور کند، موجب

سلب زندگی آرامش بخش و مسالمت آمیز بین پیروان ادیان مختلف در یک کشور و یا

یک شهر نمی شود؟

۵- پیروان یک دین باید با پیروان ادیان دیگر، چگونه معامله کنند؟ آیا باید تسامح ورزید یا با آن‌ها از سر جنگ و دعوا در آمد؟

۶- اگر فقط یک دین حق وجود داشته باشد، تکلیف پیروان صدیق سایر ادیان چه می‌شود؟

۷- آیا این مسئله با رحمت و لطف فراگیر الهی متناقض نمی‌باشد که اکثر مردم به فلاح و نجات حقیقی در آخرت نائل نشوند؟

۸- آیا حق دانستن یک دین خاص به منزله نسخ ادیان پیشین و انکار پیامبران قبل از آن است؟ و.....

در برخورد با کثرت و تنوع ادیان و در مقام پاسخ به سؤالات بالا و پرسش‌های مشابه آن، پنج گرایش متفاوت وجود دارد:

۱-۱- طبیعت‌گرایی^۱:

برخی از افراد در برخورد با هر پدیده‌ای حتی در مسائل دینی، سعی در تبیین طبیعی آن دارند. ایشان گمان می‌کنند که اگر برای دین و امور معنوی، تفسیرهای تجربی و طبیعی ارائه ندهند، ابطال در امر دین و معنویت ایجاد کرده‌اند، ولی به این نکته توجه ندارند که میان تفسیرهای طبیعی و تفسیرهای ما بعدالطبیعی منافاتی وجود ندارد بلکه آن‌ها در طول یکدیگر هستند. در این دیدگاه، دعوی صدق تمام ادیان ابطال می‌شود. در این میان طرفداران نظریه‌های جامعه‌شناختی دین و روان‌شناختی دین نیز جایی برای خود پیدا می‌کنند. در ذیل، هر یک را توضیح داده و نقد مختصری برای هر کدام می‌آوریم:

- نظریه جامعه‌شناختی دین:

بنیانگذار این نظریه، امیل دورکیم^۱ می‌باشد. وی و طرفدارانش تلاش می‌کنند در برخورد با دین، علاوه بر پذیرش برخی از کارکردهای دین و نقشی که در جامعه بر عهده دارد، دعاوی و متعلقات تجربه دینی را انکار کنند.

1- naturism .

انسان‌ها همواره وابسته و محتاج به جامعه هستند و جامعه به عنوان یک واقعیت فراگیر در مقابل فرد قرار دارد. جامعه دارای حیات طولانی است، قبل از فرد وجود داشته و پس از او هم به حیات و رشد خود ادامه می‌دهد. قدرت او آنقدر زیاد است که توانائی تحمیل خواسته‌های خود را بر فرد دارد. به دلیل وابستگی و تعلق زیاد تک‌تک افراد به گروه و جامعه، آن‌ها منبع اصلی نشاط روحی و روانی افراد هستند و به صورت خدا نمادین شده‌اند. افراد به هنگام پرستش، قدرت و نیروی خود را از دینی می‌گیرند که آن‌ها را به یکدیگر پیوند می‌دهد.

براساس این نظریه، تنوع در اختلاف ادیان نیز قابل تبیین است. هر جامعه‌ای متناسب با فرهنگ و اندیشه‌های خودش به خدا و دین خود شکل می‌دهد. بنابراین طبیعی است که مطابق و هم‌زمان با اختلاف فرهنگ‌ها، ادیان نیز با همدیگر اختلافاتی پیدا کنند.

نقد و بررسی: این نظریه اشکالات و مشکلاتی را به همراه دارد که پذیرفتن آن را ناممکن می‌کند:

۱- این دیدگاه بیش از آن که یک نظریه دقیق علمی باشد، فرضیه‌ای بی‌دلیل است که شواهد کافی برای حمایت و تأیید آن وجود ندارد.

۲- این دیدگاه در تبیین برخی از مسائل دین با مشکل روبرو می‌شود. برای مثال، این نظریه در برخورد با دستورات اخلاقی که ادیان به پیروان خود می‌دهند، در آن بخشی که به جامعه دینی محدود می‌شود، کارایی دارد، ولی نسبت به دستورات فراگروهی، قدرت تبیینی خود را از دست می‌دهد، همانند این دستور دینی که می‌گوید: به غیر هم‌کیشان خود نیز مهربانی کن، نوع بشر را دوست داشته باش، از دشمن خود بگذر و وی را عفو کن، خیرخواه همه باش، نمی‌توان ادعا کرد که در همه این دستورات منافع گروه ملاحظه شده است زیرا در برخی از آن‌ها دستور می‌دهند که از منافع خویش و گروه خویش صرف نظر کن.

1- امیل دورکیم جامعه‌شناس بزرگ قرن نوزدهم و ابتدای قرن بیستم است. در شهر اپینال ایالت لورن واقع در شرق فرانسه متولد شد. وی بنیانگذار جامعه‌شناسی به شمار می‌رود و اولین کسی است که توانست کرسی استادی جامعه‌شناسی را تأسیس کند.

۳- نمی توان به طور قطعی گفت که دین از جامعه نشأت می گیرد و قواعد اخلاقی آن، همان قواعدی است که جامعه برای حفظ خود و ارتقای سطح زندگی و سود اعضای گروه، آن را وضع کرده است. زیرا معمولاً پیامبران بنیانگذار آن دسته قواعد اخلاقی بودند که با قواعدهای اخلاقی رایج در جامعه شان در تعارض بود و هم چنین پیامبران هنگامی که با مخالفت افراد جامعه خود روبرو می شدند، هرگز احساس ضعف و سستی نمی کردند و از دعوت خود دست برنمی داشتند، بلکه با جدیت بیشتر به کار خود ادامه می دادند و احساس اتکای به منبع قدرت در آن ها افزایش می یافت. بنابراین جامعه نمی تواند منشأ چنین احساسی باشد، زیرا مخالف آن ها بود.

- نظریه روان شناختی دین:

طرفداران این نظریه، باورهای دینی را اوهام و خیالات می دانند و به نظر آن ها دین، نوعی واکنش انسان در برابر نیروهای ترسناک طبیعت می باشد. حال اگر این نیروهای ترسناک صرفاً اموری طبیعی و بی جان مانند زلزله، طوفان، بیماری و مرگ باشند، بشر در برابر آن ها بی دفاع بوده و نمی تواند کاری انجام دهد. اما اگر این نیروها برخاسته از موجوداتی جاندار باشند، امیدی برای غلبه بر آن ها وجود دارد، می توان در مقابل آن ها استغاثه کرد و یا آن ها را ستایش کرده و به پیشگاهشان قربانی تقدیم کرد تا شاید گزند نرسانند. به همین ترتیب آیین های عبادی و نیایش ها شکل می گیرد و به تدریج با هم منسجم شده و به یک دین تبدیل می شوند. افرادی مانند فروید^۱ و دورکیم چنین مطالبی را بیان کرده اند و بدین وسیله به تبیین روان شناختی احساسات دینی از قبیل: احساس گناه، احساس بندگی و خشیت و اجبار به اطاعت می پردازند.

نقد و بررسی: این مطالب چیزی جز فرضیه ای تو خالی و خیال پردازی های بی دلیل

نیست و نمی تواند تبیین کننده دین و یا ادیان باشد.^۲

3- زیگموند شلومو فروید (۶ مه ۱۸۵۶ - ۲۳ سپتامبر ۱۹۳۹) روانپزشک اتریشی و پایه گذار رشته روان‌کاوی است. اوزاده شهر پریبور در جمهوری چک کنونی و امپراتوری اتریش پیشین است.
2- ر.ک: صادقی، هادی، در آمدی بر کلام جدید، چاپ سوم، کتاب طه و نشر معارف، قم، پاییز ۱۳۸۶.

۱-۲- وحدت گرائی^۱

وحدت گرایان معتقدند که گوهر و اصل ادیان یکسان است. همه ادیان در جستجوی حقیقت واحدی هستند که هر کدام عنوان متفاوتی برای آن انتخاب کرده اند. باطن همه آن ها دعوت به کمال مطلق و رساندن انسان به سعادت ابدی است و تنها در ظاهر با هم تفاوت و اختلاف دارند.

بنابراین، وحدت گرایان، عمدتاً از طرفداران عرفان محسوب می شوند که همه ادیان را در اصل دارای روح و مغز یا ذات واحدی می دانند ولو اینکه ممکن است از حیث جسم و پوست و عوارض، متکثر به نظر برسند. از دیدگاه آن ها هر دینی دارای باطن و ظاهری است و اختلافات تنها در ظواهر می باشد و در باطن تفاوتی بین آن ها مشاهده نمی شود. پیروان هر دینی مکلف هستند از ظواهر و قشرها عبور کنند و به باطن ها و مغزها راه یابند و اگر چنین شود، همه به یک چیز راه یافته اند. روح همه ادیان یکی است.

وحدت گرائی، حقیقت ادیان را به کوهی تشبیه می کند که ادیان مختلف در دامنه آن جای گرفته اند و هر چه به پیرامون آن نزدیک تر می شویم این فاصله ها کمتر می شود. بسیاری از عرفا و علمای متعهد را می توان از جلوه های این نگرش برشمرد.^۲ مطابق با این دیدگاه، مقصد و هدف تمام ادیان مختلف یکسان است و همگی پیروان صادقشان را به نجات می رسانند، اگرچه در ظاهر با هم اختلافاتی دارند.

در نقد این دیدگاه می توان گفت که اختلافات ادیان تنها منحصر در ظواهر نیست و تا اندازه ای آشکار است که فرضیه وجود هسته مشترک بین تمام ادیان را تضعیف می کند. به هیچ وجه نمی توان توحید ناب اسلامی را با چند خدائی روم و هند یکسان دانست. نمی توان پذیرفت که نظر اسلام با نظرهای یهود و مسیحیت در مورد حضرت مسیح (ع) واحد باشد. در حقیقت

1- unitism .
2- نصر اصفهانی، محمد، معرفت دینی، چاپ اول، انتشارات فرهنگ مردم، اصفهان، پائیز 1380/ص37.

وحدت گرایان، توانائی اثبات وحدت ادیان را ندارند، بلکه تنها چیزی که می توانند اثبات کنند، وجود ساختار مشابهی در میان انسان ها و وجود عالم ماورای طبیعت است.

۱-۳- حصر گرائی:^۱

تقریباً در آموزش و باور اکثر ادیان وجود داشته است. انحصارگرایان معتقدند که رهایی، نجات، رستگاری، کمال یا هر چیز دیگر که غایت دین است، تنها در یک دین خاص وجود دارد و از طریق همان دین، نیز به وجود می آید. اگر ادیان دیگری هم واجد برخی حقایق باشند، باز هم نمی توانند انسان را رستگار کنند. رستگاری تنها از طریق یک دین مطلق حاصل می شود و پیروان ادیان دیگر نیز، حتی اگر انسان های خوبی باشند، نمی توانند از طریق دین خود به نجات و رستگاری واقعی برسند.

در تاریخ ادیان و فرقه های مختلف، نمونه هایی از تعصب های حصرگرایانه دیده می شود، مانند: تکفیر غزالی نسبت به فلاسفه، محاکمه کردن افراد به جرم اعتقاد توسط معتزله، محاکمه گالیله در قرون وسطی توسط کلیسا و....

مدافع فلسفی مهم انحصارگرائی مسیحی، در عصر کنونی الوین پلنتینگا از دانشگاه نوتردام است.^۲

الوین پلنتینگا می گوید: انحصارگرا کسی است که:

- ۱- قضایای اصلی دین خودش را قبول داشته باشد.
- ۲- قضایای ناسازگار با آن ها را باطل بداند.
- ۳- نسبت به ادیان دیگر آگاهی جامعی داشته باشد.
- ۴- تصدیق کند که آن ادیان نیز واجد پارسایی و اخلاصی اصیل هستند.
- ۵- معتقد باشد که هیچ برهانی برای قانع کردن مخالفان وجود ندارد.

1- exclusivism .
2- هیک، جان، مقاله پلورالیسم دینی و اسلام، ترجمه: محمد محمد رضائی، مجله قیسات، سال دهم، پانیز 1384/ص43.

در این وضعیت است که او می گوید: انحصارگرایی به لحاظ اخلاقی گزافه کاری و غرور و تکبر و خودکامگی نیست، هم چنین به لحاظ معرفتی ناموجه یا نامعقول و ضعیف نیست.^۱

انحصار گرایان دو دلیل عمده دارند:

دلیل اول: شناخت حقیقت از ملزومات رستگاری است و تا کسی دین حق را نشناخته باشد در مسیر سعادت و رستگاری گام بر نمی دارد.

دلیل دوم: رستگاری امری نیست که تنها با تلاش بدست بیاید بلکه باید محل تجلی خداوند را شناخت و به سوی آن حرکت کرد تا فیض الهی شامل حال ما شده و به رستگاری واقعی نائل آییم.

نگرش انحصار به چند دلیل مورد انتقاد قرار گرفته است:

اشکال اول: این نگرش بر این پیش فرض بنا شده است که مردم با حق سر جنگ دارند یا فهم درستی از حقیقت ندارند، در حالی که ممکن است کسی این پیش فرض را قبول نداشته باشد و بگوید: مردم غالبا عاقل، مختار و حق طلب هستند.

اشکال دوم: در این نگرش اکثر قریب به اتفاق مردم از سعادت و هدایت خداوندی که متصف به هادی است، دورمانده و محروم هستند و هدایت الهی غالبا محدود به قشر اندکی از مردم شده است.

اشکال سوم: آن است که در این نظریه میان حقانیت و نجات خلط شده است. حقانیت یک دین به معنای نجات قطعی پیروان آن نمی باشد، همان گونه که نجات پیروان بر حقانیت قطعی یک دین متوقف نیست.

انتقاد اساسی به انحصارگرایی این می باشد که به نحو تلویحی رحمت واسعه خدا به همه انسان ها را انکار می کند. اگر خدا خالق کل انسان ها است، باورکردنی نیست نظامی را ایجاد کند که در آن صدها میلیون زن، مرد، کودک، جوان و پیر یعنی اکثریت افراد بشر در عذاب جهنم جاویدان بمانند.

1- صادقی، هادی، پلورالیزم (دین، حقیقت، کثرت)، معاونت امور اساتید و دروس معارف اسلامی، قم، اسفند 1377/ص 42.

اگر بنای جهان بر عدل است و خداوند به عدل و داد امر می کند: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الْأِحْسَانِ»^۱ و اگر تکلیف بیش از طاقت، قبیح یا محال است: «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا»^۲ باید در نظریه خویش برای رستگاری پویندگان جاهل، و حتی کسانی که از دین حق اطلاعی یافته اند، اما دلیلی ندیده اند که از باور های خود دست بردارند و گمان می کرده اند از این طریق نیز می توان به حق رسید، جایی باز کرد.

انحصارگرایان به علت اینکه تنها دین خود را دین حق دانسته و بقیه ادیان را باطل و ملحد خوانده اند، به رفتارهای خشونت آمیز متهم می باشند. در طول تاریخ هم، آتش جنگ ها و درگیری های زیادی به بهانه مذهب و حق دانستن خود و باطل پنداشتن طرف مقابل، شعله ور شده است ولی باید توجه داشت که اکثر اوقات مسئله مذهب و حقانیت دین، بهانه و دستاویزی برای توجیه این درگیری ها بوده است و هیچ ملازمه منطقی بین حصر گرائی و خشونت وجود ندارد. حصر گرائی پاسخی به سؤال از حقانیت ادیان، و خشونت گرائی نحوه رفتار پیروان ادیان با یکدیگر می باشد، می توان در عین انحصارگرا بودن، به تساهل و تسامح با سایر ادیان نیز معتقد بود.

ممکن است ادیان گوناگون هر کدام ادعای انحصارگرائی کند، ولی انسان در چنین وضعی برای گزینش دین حق و نجات بخش باید به ادله ادیان انحصارگرا مراجعه، و با معیارهایی که در اختیار دارد، آن ها را ارزیابی کند. هر کدام که قوت و استحکام بیشتری داشت آن را برگزیند.

۱-۴- شمول گرائی:^۳

شمول گرایان سؤال اصلی از تعدد حقانیت ادیان را به دو مسأله تبدیل کرده و به هر کدام پاسخی جداگانه داده اند:

مسأله اول: حقیقت کدام است و آیا دینی که حق مطلق باشد، وجود دارد؟

1- سوره نحل/90 «خداوند به عدل و احسان و بخشش به نزدیکان فرمان می دهد»

2- سوره بقره/286 «خداوند هیچ کس را، جز به اندازه توانایی اش، تکلیف نمی کند»

3- Inclusivism .

4- صادقی، هادی، پلورالیسم (دین، حقیقت، کثرت)، ص 46.

مسأله دوم: با فرض وجود دین حق مطلق، آیا خارج از این دین، نجات و رستگاری وجود

دارد؟

پاسخ به این سؤالات از سوی شمول گرایان و ادعای آنان را به صورت های مختلف می توان

ترسیم کرد:

۱- تنها یک دین حق مطلق وجود دارد و آن مثلا دین الف است. سایر ادیان نیز در جاده

گمراهی به سر می برند ولی رهروان صدیق آن ها مشمول عفو و عنایت ربوبی خواهند شد

و راه نجات را خواهند یافت. بدین معنا که حتی در اواخر عمر، سرانجام حقیقت بر آن ها

نمایان شده و با ایمان آوردن به آن، رستگار خواهند شد. (شمول عفو)

۲- تنها یک دین حق مطلق وجود دارد و آن دین الف است و پیروان سایر ادیان به اندازه

نقطه اشتراکی که با دین الف دارند، از سعادت ابدی بهره مند می گردند. البته نقاط

اشتراک هم باید به اندازه ای باشد که پیروی از آن ها، استحقاق نام نجات و رستگاری را

پیدا کند.

۳- کارل رینر (متکلم کاتولیک ۱۹۸۴) معتقد بود که تنها یک دین حق (مسیحیت) وجود

دارد و راه اصلی رستگاری نیز یک واقعه رستگاری بخش خاص است و از هیچ راه دیگری

نمی توان رستگار شد. تنها از طریق [عیسی] است که می توان رستگار شد اما از آنجا که

خداوند مایل است همه انسان ها نجات یابند و رستگاری فراگیر شود، عیسی کفاره ای

پرداخت و خداوند برکات عمل رستگاری بخش او را شامل حال همه انسان ها کرد حتی

کسانی که از عیسی و تجسد و تصلیب و مرگ و برخاستن او از بین مردگان مطالبی

نشنیده باشند، مشمول این لطف و رحمت می شوند. رینر آن ها را «مسیحیان بدون

عنوان» می نامد.^۱ (شمول کفاره)

۴- نسبت میان ادیان نسبت میان حق و باطل محض نیست، بلکه نسبت بین حق بیشتر و

کمتر است. می توانیم بگوئیم: دین «الف» بیشترین بهره و دین «ب» کمترین بهره از

1- همان مأخذ، ص. 46

حقیقت دارند و سایر ادیان در میان این دو. هر دینی بهتر بتواند انسان را از خود پرستی و هوای نفس رها کند و به حقیقت و یکتا پرستی رهنمون سازد، دین حقیقی و موفق تر خواهد بود. هدف اصلی ادیان، تربیت انسان و تزکیه نفس انسانی است و تمام دستورات الهی و اعمال دینی، برای این هدف والا و ارزشمند برنامه ریزی شده اند تا انسان ها را خداگونه و با اخلاق الهی پرورش دهند.

شمول گرایی امروزه گسترده ترین دیدگاه پذیرفته شده میان متکلمان مسیحی و رهبران کلیسا است. شمول گرایی، برای آن ها این مزیت را دارد که از یک سو از قطعیت منحصر به فرد انجیل مسیحی دفاع می کنند، در حالی که از سوی دیگر این نتیجه غیر قابل قبول را در بر ندارد که همه غیر مسیحیان به جهنم می روند.

اگر شمول گرایی در مورد یک دین خاص مطرح شود، در آن صورت، آن دین باید بتواند حقانیت آموزه های خود را به اثبات برساند، یعنی ادله ای قانع کننده ارائه دهد که افراد به لحاظ عقلانی به پذیرش آن ملزم باشند. بنابراین، پیش از هر چیزی باید درباره صحت و سقم آموزه های یک دین بحث و بررسی کرد، یعنی اولاً باید اصول اعتقادی اساسی هر دینی را به ارزیابی عقلانی کشاند و آن که مورد قبول عقل است، پذیرفت و از سوی دیگر، باید میزان صحت و اعتبار اسناد تاریخی موجود ادیان را بررسی کرد و از آن میان، قابل اعتمادترین آن ها را برگزید و بدان عمل کرد.

۱-۵- کثرت گرایی (پلورالیسم):^۱

- تعریف موضوع:

این اصطلاح مانند واژه سکولاریسم نخست در حوزه کلیسا به کار رفت و به اشخاصی که در کلیسا دارای مناصب و مشاغل متکثری بودند اطلاق شد. گویا این اصطلاح را اولین بار لوسته در سال ۱۸۴۱ میلادی در کتاب خود «مابعد الطبیعه» وارد فلسفه کرد.

.Pluralism -1